

Περσεφόνη Γ. Καραμπάτη

Ο Αγώνας στο Βάλτο των Γιαννιτσών μέσα από την Προξενική Αλληλογραφία¹

Ο Βάλτος των Γιαννιτσών ζωντανεύει γενιές τώρα στη φαντασία μας κυρίως μέσα από τα «Μυστικά του Βάλτου» της Πηνελόπης Δέλτα. Οι ηρωικές μορφές του καπετάν Νικηφόρου², της κυρίας Ηλέκτρας, του νεαρού Αποστόλη, του μικρού Γιοβάν ξεπηδούν από τις σελίδες του βιβλίου και μας διηγούνται μια εποχή αυτοθυσίας και πράξεων που υπερέβαιναν τον ανθρώπινο νου. Ποια ήταν όμως η σκληρή πραγματικότητα του Μακεδονικού Αγώνα; Ποιό ήταν το ανθρώπινο πρόσωπο - πέρα από το ηρωικό περίβλημα - των αγωνιστών και οι αντικειμενικές δυσκολίες που αντιμετώπιζαν;

Βασικό πρόβλημα για την ελληνική πλευρά ήταν η αξιόλογη βουλγαρική παρουσία στο Βάλτο, η οποία είχε προηγηθεί της ελληνικής. Το βουλγαρικό κομιτάτο με τη βία και την αναγκαστική προστασία που παρείχε στους κατοίκους των παραλίμνιων χωριών είχε εξασφαλίσει σημαντικά εθνικά και οικονομικά οφέλη, κυρίως στο βορειοδυτικό τμήμα της περιοχής. Η λίμνη αποτελούσε ζωτικό χώρο για την οικονομική ζωή των γύρω χωριών. Οι εξαρχικοί ήταν εκείνοι που αρχικά εκμεταλλεύτηκαν τον πλούτο της, καθώς ασκούσαν την αλιεία συστηματικά και πουλούσαν τα ψάρια στις μεγάλες αγορές. Η πυκνή βλάστηση του Βάλτου έγινε μια ακόμη πηγή κέρδους καθώς έφτιαχναν από αυτήν ψάθες. Τα βουλγαρικά σώματα συνόδευαν συχνά τους εξαρχικούς εργάτες στον Βάλτο προστατεύοντάς τους και τρομοκρατώντας παράλληλα τους πατριαρχικούς που τυχόν επιθυμούσαν ν' αλιεύσουν ή να κόψουν το ραγάζι. Το ταμείο του βουλγαρικού κομιτάτου πλούταινέ από την αναγκαστική φορολογία που επιβαλλόταν στους εργάτες και τους μισθοδοτούσε, στην περίπτωση που έμεναν άνεργοι. Με τον τρόπο αυτόν το βουλγαρικό κομιτάτο εύρισκε ερείσματα στους ντόπιους, οι οποίοι εξασφάλιζαν με τη σειρά τους

1. Ευχαριστίες οφείλονται στο Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, για την άδεια χρήσης του αρχαικού υλικού.

2. Ψευδώνυμο του αξιωματικού του Ναυτικού Ιωάννη Δεμέστιχα (1882-1960 Αθήνα). Συμμετείχε στο Μακεδονικό Αγώνα, στους Βαλκανικούς Πολέμους, στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, στη Μικρασιατική Εκστρατεία και στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

εργασία.

Από την άλλη μεριά το Προξενείο Θεσσαλονίκης κατηγορήθηκε για έλλειψη πολιτικής προσέγγισης των κατοίκων. Υποβλήθηκαν κάποιες προτάσεις που αφορούσαν την πολυετή ενοικίαση της λίμνης, ώστε να στερηθούν αυτόματως οι εξαρχικοί εργασία και να υποχρεωθούν να προσχωρήσουν στην ελληνική παράταξη. Το Προξενείο παρακινούσε τέτοιου είδους επιχειρήσεις, όσο βέβαια του επέτρεπαν τα οικονομικά του, τα οποία κάθε άλλο παρά ανθηρά ήταν. Συχνά, άλλωστε, όταν αδυνατούσε να παρέχει τα απαιτούμενα χρήματα, το Προξενείο έμπαινε εγγυητής στις Τράπεζες, που δανειοδοτούσαν ανάλογα εγχειρήματα.

Από πολύ νωρίς οι Έλληνες επιχειρήσαν ν' αναλάβουν την εργολαβία για διάβαση του Αξιού με ποταμόπλοιο και την αποξήρανση της λίμνης. Οι διαπραγματεύσεις έγιναν με τον δικαιούχο Αντίλ μπέη, τον οποίο μάλιστα ο Χιλμή πασάς διεβεβαίωσε ότι το έργο θα ολοκληρωνόταν, διότι «οι Έλληνες είχαν συμφέρον να μην πάρει άλλος τη δουλειά»³. Φυσικά επρόκειτο για ένα τεράστιο έργο και σίγουρα δεν θ' αφορούσε όλη την έκταση της λίμνης. Ήταν όμως τολμηρό εγχείρημα, καθώς θα επέτρεπε στην ελληνική πλευρά να θέσει υπό τον έλεγχό της ένα μεγάλο τμήμα του Βάλτου. Είναι σαφές μέσα από την ανάγνωση του αρχαικού υλικού, ότι δεν ήταν τόσο τα οράματα που έλειπαν από την ελληνική πλευρά, αλλά κυρίως τα μέσα για να τα υλοποιήσει.

Ο αγώνας εκτός από το οικονομικό επίπεδο διεξήχθη φυσικά και στο στρατιωτικό. Είναι αλήθεια ότι, έως το 1903 η ελληνική πλευρά επαναπαύτηκε στην υπεροχή της ελληνικής εκπαίδευσης και της εκκλησίας και δεν αντιλήφθηκε έγκαιρα τις επαναστατικές ζυμώσεις των Βουλγάρων. Οι Έλληνες βρέθηκαν κατά συνέπεια αντιμέτωποι με μια ισχυρή βουλγαρική παρουσία στη Μακεδονία και με μία αξιόλογη βουλγαρική οργάνωση, η οποία κατάφερε σε λίγα χρόνια να αποκτήσει ερείσματα στους πληθυσμούς, προβάλλοντας αρχικά διεθνιστικές εξαγγελίες και αργότερα ασκώντας ωμή βία. Παρά τις ιδιωτικές πρωτοβουλίες για οργάνωση της ελληνικής ένοπλης δράσης, μόλις στα τέλη του 1904 διαφάνηκε η πολιτική της ένοπλης αναμέτρησης. Ήδη από το Φθινόπωρο του 1904 δρούσαν στην περιοχή της λίμνης υπό τις οδηγίες του Προξενείου Θεσσαλονίκης ολιγομελείς ομάδες του Τζόλα Περήφανου, Θεοχάρη Γιδιώτη (Κούγκα), Γκόνου⁴ Γιώτα και Παντελή Παπαϊωάννου. Έργο τους ή-

3. ΑΥΕ/ΚΥ/1906/ΑΑΚ/Δ, Αλληλογραφία Καλαποθάκη. Σώμα Καρατάσου. (χ.τ..., χ.χ.) Κάλμας προς Αθω.

ταν κυρίως η εμφύχωση των τρομοκρατημένων από το βουλγαρικό κομιτάτο χωριών. Στις αρχές Μαΐου του 1905 έφθασε στη λίμνη ως αρχηγός των σωμάτων της περιοχής, ο ανθυπολοχαγός του πεζικού Κωνσταντίνος Μπουκουβάλας (Πετρίλος)⁵. Η συνολική δύναμη ανερχόταν σε 50 περίπου άνδρες, σε 15 πλάβες και οι επιχειρήσεις συστηματοποιήθηκαν⁶.

Η εργατικότητα και η μεθοδικότητα του καπετάν Πετρίλου σύντομα επέφεραν την επαναπροσχώρηση αρκετών χωριών στο Πατριαρχείο. Τα θετικά για την ελληνική παράταξη αποτελέσματα επαλήθευσαν την ορθότητα των αποφάσεων του Προξενείου για δυναμική αντιμετώπιση κατά των Βουλγάρων. Ο Κορομηλάς κατέκλυξε το Υπουργείο Εξωτερικών με επιστολές, στις οποίες περιέγραφε με τα μελανότερα χρώματα την κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή. Οπωσδήποτε, η υπερβολική συχνά απαισιοδοξία που απέπνεαν οι επιστολές του ήταν σκόπιμη. Είχε ως στόχο από τη μια μεριά την αφύπνιση των εφησυχασμένων ελληνικών κυβερνήσεων κάνοντας ορατό τον βουλγαρικό κίνδυνο. Από την άλλη, υπερτονίζοντας τη βουλγαρική δράση εξασφάλιζε χρήματα και ελευθερία κινήσεων σχετικά με την ελληνική αντιμετώπιση. Το Νοέμβριο του 1905 έγραφε στο Υπουργείο Εξωτερικών: «Τα χωριά Σαρίτσι⁷ και Τόπτσι⁸ ήλθον ενταύθα και συντάξαν αναφοράς δηλούντα ότι προσέρχονται εις την ορθοδοξίαν. Ούτως επανέκτημεν όλον το πέρυσι απωλεσθέν έδαφος, και επανέρχονται τα πράγματα εις το πρώην καθεστώς. Αλλ' εάν αρκεσθώμεν εις τούτο μόνον και επαναλάβωμεν την πρώην πολιτική αρκούμενοι εις την ύπαρξιν διδασκάλων εν τοις χωρίοις και την ελληνιστί λειτουργίαν υπό αμφιβόλων ιερών, ουδέν στερεόν θα έχωμεν εις χείρας. Αυτό το πρώην καθεστώς εγέννησε τας περυσινάς αποστασίας. Πάντα ταύτα τα χωρία έχουσιν ανάγκην

4. (1880-1911). Το 1909 πήγε στην Αθήνα, από όπου επέστρεψε το 1910. Σκοτώθηκε από τον τουρκικό στρατό το Φεβρουάριο του 1911.

5. (1877-1932 Αθήνα). Το 1898 αποφοίτησε από τη Σχολή Ευελπίδων και τοποθετήθηκε ως ανθυπολοχαγός στο 7ο Σύνταγμα Πεζικού της II Μεραρχίας του Α' Σώματος Στρατού. Στα τέλη Απριλίου 1905 ενωμένα τα σώματα Νταφώτη - Μπουκουβάλα συνεπλάκησαν με τουρκικό στρατό στο Μοναστήρι της Αγ. Αναστασίας. Το Μάη του ίδιου έτους ο Μπουκουβάλας μπήκε στο Βάλτο όπου και πολέμησε. Τα έτη 1907-1908 έδρασε στη Χαλκιδική. Συμμετείχε στην οργάνωση του «Στρατιωτικού Συνδέσμου» (1909), στους Βαλκανικούς Πολέμους και στη Μικρασιατική εκστρατεία.

6. Γενικό Επιτελείον Στρατού. Διεθνισμός Ιστορίας Στρατού, Ο Μακεδονικός Αγών και τα εις Θράκην γεγονότα (Αθήνα, 1979), σ. 183.

7. Βαλτοχώρι

8. Γέφυρα

διαρκούς επιτηρήσεως υπό πρακτόρων ακουράστων. Απαιτώνται δηλαδή δαπάναι. Οι Βούλγαροι και ηττημένοι εν τω διαμερισματι τούτω, δεν απώλεσαν ούτε την εμμονήν εν τη δράσει των, ούτε το θάρρος των. Η παρά την παρουσία του Αποστόλη⁹ επιστροφή τινών χωριών εις την ορθοδοξίαν οφείλεται, κατά μέγιστον μέρος, εις την ενέργειαν του καπετάν Πετρίλου. Ούτος νυν μετέφερε την βάσιν του βορειότερον παρά τον Ζορμπάν, εισελθών εν τη λίμνη και αντικαταστήσας ούτω τον Αποστόλην. Από τούδε όμως η δράσις του θα είναι δυσχερεστέρα και επικινδυνωτέρα, διότι δεν έχει όσας ευκολίας έχει ο Αποστόλης. Ο στρατός εισήλθε και αυτός προς τινος εις την λίμνη, την γνωρίζει οπωσδήποτε, ενώ πριν δεν την εγνώριζε»¹⁰.

Ο καπετάν Πετρίλος επέκτεινε τον επιχειρησιακό χώρο και αύξησε την ελληνική δύναμη με την επάνδρωση του σώματος από εντόπιους. Η μεγάλη έκταση της λίμνης, όμως, δυσχέραινε τις ελληνικές επιχειρήσεις. Πρέπει να σημειωθεί ότι σε όλη τη διάρκεια του αγώνα το σώμα της λίμνης είχε το μεγαλύτερο πεδίο δράσης έως και τη Νάουσα και αντιμετώπιζε πρόβλημα επιτήρησης του επιχειρησιακού χώρου εξαιτίας της έλλειψης ανδρών. Για την επίλυση του προβλήματος προτάθηκε από τον Κάκκαβο¹¹ η αγορά ατμακάτου. «Η λίμνη έχει μήκος 12 ωρών και πλάτος 6» έγραφε το Δεκέμβριο του 1905, «επομένως η κατάληψις της η ολοσχερής καθίσταται δύσκολος ή μάλλον απαιτεί πολύ προσωπικόν, μία όμως συχνή επιτήρησις δύναται να μετριάση τον αριθμό των ανδρών. Επίσης, όταν δι' οιονδήποτε λόγον απαιτείται να μεταβώσιν όλοι ομού εις χωρίον τι, πρέπει να κάμουν μεγάλην διαδικασίαν δια να φθάσουν μέχρι της ακτής, πολλάκις δε ναυαγεί η επιχείρησις δι' έλλειψιν επαρκούς χρόνου είτε και διότι ο πνέων άνεμος δεν τους το επιτρέπει. Δια να καταδιώξουν εισχωρήσαντας κομίτας ή να αποφύγουν την καταδίωξιν αυτών με τες πλάβες είναι αδύνατον να το επιτύχωσι»¹².

9. Ο Αποστόλ Πετρώφ (Τερζιέφ) γεννήθηκε στην Αξιούπολη στις 6 Μαΐου 1869. Το 1897 έγινε αρχηγός της Ε.Μ.Ε.Ο. στην περιοχή των Γιαννιτσών και επικεφαλής ανταρτικής ομάδας 150 ανδρών αποτέλεσε το φόβητρο των πατριαρχικών πληθυσμών της κεντρικής Μακεδονίας. Το 1911 σκοτώθηκε στις Αμπελιές Γιαννιτσών σε ενέδρα ομοθηρίσκων του.

10. ΑΥΕ/ΚΥ/1905/ΑΑΚ/Β, Προξενείο Θεσσαλονίκης Κορομηλάς προς Υπουργείο Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 22 Σεπτεμβρίου 1905, αρ. πρωτ. 636.

11. Ανθυπολοχαγός Μηχανικού. Μετά το 1904 διορίσθηκε διπλωματικός υπάλληλος στο Προξενείο Θεσσαλονίκης. Απεβίωσε το 1960.

12. ΑΥΕ/ΚΥ/1906/ΑΑΚ/Δ Αλληλογραφία Καλαποθάκη, Ζώνης προς Μιχαήλο, χ.τ., 20 Δεκεμβρίου 1905.

Δεν αποτελούσε όμως πρόβλημα μόνο η έκταση της λίμνης αλλά και οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης που επικρατούσαν. Αρχικά τα ελληνικά σώματα έμεναν μέσα στο Βάλτο, με αποτέλεσμα οι άνδρες να εκτίθενται σε ελονοσίες και ρευματικά. Η πληθώρα κατά καιρούς αποχωρήσεων, εξαιτίας ασθενειών, είχε ως συνέπεια να αποτελεί ο Βάλτος το πλέον ανεπιθύμητο πεδίο δράσης για τους αγωνιστές. Το Προξενείο Θεσσαλονίκης προσπαθούσε επίμονα να βρει αντικαταστάτες όσων αναχωρούσαν. Συχνότερες είναι οι επιστολές του Κέντρου Θεσσαλονίκης που ενημέρωναν το Υπουργείο Εξωτερικών για τις ασθένειες του Πετρίλου, του Ματαπά¹³, του Κλάπα¹⁴, του Παπατζαντεά¹⁵. Από την άλλη μεριά έντεχνα έκρυβαν την πραγματικότητα από τους υποψήφιους αντικαταστάτες. Κατά τη διάρκεια των συνεννοήσεων με τον Δεμέστιχα το Κέντρο Θεσσαλονίκης, μέσω του Υπουργείου Εξωτερικών, τον παρακαλούσε να δεχθεί τη θέση, πληροφορώντας τον ότι η θητεία του θα του εξασφάλιζε τη δόξα, καθώς με την κατάλληλη διοίκηση θα μπορούσε να γυρίσει 30 χωριά στην ορθοδοξία. Το Κέντρο Θεσσαλονίκης προσβλέποντας στην υγιή φιλοδοξία του αξιωματικού, υπαινισσόταν ότι αργότερα ήταν πιθανή η ανάθεση σ' αυτόν της αρχηγίας όλης της λίμνης. Για να προλάβει, εξάλλου, τυχόν ενδοιασμούς τον πληροφορούσε ότι δεν ήταν ανάγκη να διαμένει μόνιμα στη λίμνη, η οποία δεν θα χρησίμευε παρά μόνο ως ασφαλές καταφύγιο μετά από επιδρομές που θα επιχειρούσαν τα σώματα της ξηράς. Επίσης τον πληροφορούσε ότι οι φήμες για το ανθυγιεινό περιβάλλον της λίμνης ήταν ψευδείς και ότι οι στατιστικές έδειχναν πως ήταν μεγαλύτερο το ποσοστό των σωμάτων της ξηράς που αρρώσταιναν παρά της λίμνης¹⁶.

Η ειδυλλιακή αυτή παρουσίαση της λίμνης, η οποία μοιάζει με κείμενο τουριστικού φυλλαδίου, έρχεται σε αντίθεση με την εικόνα που μας δίνει ο Παπατζαντεά στα απομνημονεύματά του: «Κουνούπια; Κουνούπι τόσο, που

13. Ψευδώνυμο του Ανθυπασπιστή Υλικού Πυροβολικού, Μιχάλη Αναγνωστάκου. Γεννήθηκε το 1878 στη Μάνη. Το 1905 εισέρχεται στη Μακεδονία, όπου δρα διαδοχικά στην περιοχή Λαγκαδά, Οσιανής, λίμνης Γιαννιτσών και την περιοχή του Ολύμπου. Σκοτώθηκε στη μάχη του Λαχανά το 1913.

14. Ψευδώνυμο του Ανθυπολοχαγού Πεζικού Γεωργίου Μακρόπουλου.

15. Λοχίας Πυροβολικού. Γεννήθηκε το 1874 στις Καλύβες Καρδαμύλης. Συμμετείχε στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, στο Μακεδονικό Αγώνα, στους Βαλκανικούς Πολέμους, στον Α' Παγκόσμιο και στη Μικρασιατική Εκστρατεία. Αποστρατεύθηκε το 1922.

16. ΑΥΕ/ΚΥ/1906/ΑΑΚ/Δ Αλληλογραφία Καλαποθάκη. Σώμα Καρατάσου, χ.απ. προς Κέντρον Αθηνών, 16 Αυγούστου 1906.

τρυπούσε και τα ρούχα. Και τη νύχτα που ανάβαμε φωτιά και γέμιζε η καλύβα καπνό, το κουνούπι κατέβαινε προς τα κάτω και βούιζε σα μελίσι. Επειτα ήταν κι οι βδέλλες. Μόλις βγαίναμε έξω απ' τις καλύβες, μας έπιαναν αμέσως και δεν τις καταλαβαίναμε παρά αφού χόρταιναν αίμα κι έπεφταν. Τότε αισθανόμασταν ένα κρύο πράγμα. Κι ήταν μεγάλες, σαν ένα δάχτυλο. Οι Αυστριακοί τις αγόραζαν από τους χωρικούς 12 γρόσια την οκά. Δεν ήταν στο βαθύ νερό, μόνο στο ρηχό, κι άμα πατούσαμε μέσα, σε πέντε λεπτά τα πόδια μας ήταν γεμάτα». Η φροντίδα των ασθενών ανταρτών εναποτίθονταν στα χέρια των πρακτικών ιατρών, κυρίως του γνωστού σε όλους Αντωνάκη. Επιτακτική ανάγκη, όμως, ήταν η παρουσία μόνιμου ιατρού πτυχιούχου. Επανειλημμένα οι αντάρτες αιτούνταν στρατιωτικό γιατρό, ο οποίος θα διέμενε στο Φρουραρχείο της λίμνης, όπου και θα εγκαταθιστούσε πρόχειρο χειρουργείο. Το καλοκαίρι του 1906 τελικά, ο Έλληνας υπήκοος Δαυίδ Σιακκής πτυχιούχος, εισχώρησε στη λίμνη ως οπλίτης και πρόσφερε τις υπηρεσίες του για πέντε σχεδόν μήνες¹⁷.

Εκτός από το αφιλόξενο περιβάλλον της λίμνης οι αντάρτες αντιμετώπιζαν και την έλλειψη όπλων. Η αποστολή και αγορά των όπλων ήταν εξαιρετικά δαπανηρή. Για τον λόγο αυτόν το ελληνικό κράτος επέλεξε τη φθηνότερη λύση. Οι αντάρτες είχαν παλαιού τύπου Gras, τα οποία είχαν αποσυρθεί από τον ελληνικό στρατό και τα εφοδιάζονταν από τις στρατιωτικές αποθήκες. Επιπλέον, οι αντάρτες που αναχωρούσαν δεν παρέδιδαν τον οπλισμό τους, με συνέπεια οι νεοαφιχθέντες να μην είναι σε θέση να υπερασπιστούν επαρκώς τον εαυτό τους. Η βουλγαρική πλευρά αντίθετα διέθετε, συνήθως άριστο εξοπλισμό. Το ταμείο του βουλγαρικού κομιτάτου ήταν πλούσιο σε εισφορές από τους κύκλους της Σόφιας και ήταν ανά πάσα στιγμή έτοιμο να πληρώσει σε ρευστό. Βούλγαροι πράκτορες κατέβαιναν ακόμη και στην Αθήνα και προμηθεύονταν Μάουζερ και Μάνλιχερ, τα οποία προστάτευαν τους κομιτατζήδες στον ιδιόμορφο ανταρτοπόλεμο κάτω από οποιοδήποτε συνθήκες, ακόμη και τη νύχτα καθώς δεν έλαμπαν και δεν πρόδιδαν στους αντιπάλους τη θέση των ανταρτών κι ούτε βέβαια έκαναν τον εκκωφαντικό θόρυβο των Gras. Σχετικά με τον θόρυβο των Gras, ο Παπατζαντεά αναφέρει πως μετά από κάποια επίθεση, οπισθοχωρούσε με δύο συμπολεμιστές του πυροβολώντας όλοι μαζί, με αποτέλεσμα για πέντε μήνες να μην ακούει σχεδόν.

17. ΑΥΕ/ΚΥ/1907 Προξενείο Θεσσαλονίκης (Ιουλ. - Δεκ.). Ο Φ. Κοντογούρης προς το Υπουργείο των Εξωτερικών, Θεσσαλονίκη, 15 Ιουλίου 1907 αρ. εμπ. πρωτ. 486.

Οι συνθήκες, μέσα στις οποίες καλούνταν οι αντάρτες να πολεμήσουν, ήταν άθλιες. Το κέντρο Θεσσαλονίκης, παρότι κατηγορήθηκε άδικα, δεν παρέλλειπε να βομβαρδίζει το Υπουργείο Εξωτερικών και να ζητά σύγχρονα όπλα¹⁸ «...ευχής έργον ήθελεν ήσθαι (καίτοι αναγνωρίζω το υπέρογκον της δαπάνης) ο εξοπλισμός των καλυτέρων τουλάχιστων ανδρών, των εξ Ελλάδος δηλ. στρατιωτικών, δια Μάνλιχερ καταβαλλομένου μέρους ή του όλου του αντιτίμου υπό των ανδρών δια μηνιαίων κρατήσεων και υποχρεουμένων να παραδίδωσι ταύτα αποχωρούντες τοις αρχηγούς αυτών. Οι άνδρες δέχονται προθύμως τούτο. Η δε υπεροχή αυτών ίδια εν τω αγώνι της Λίμνης είναι τόσο προφανής ώστε επανειλημμένως εξήτησαν τοιαύτα δι' όλους τους άνδρας οι εν τη λίμνη». Η απευθείας κατάληψη της εχθρικής καλύβας στον Βάλτο ήταν δυσχερέστατη, καθώς θα έπρεπε να συγκεντρωθούν τα τμήματα των σωμάτων και από κοινού να επιτεθούν, γεγονός που επέφερε μετά τους πρώτους πυροβολισμούς την κινητοποίηση του τουρκικού στρατού, και την δύσκολη υποχώρηση των επιτιθέμενων. Η αποτυχής έκβαση της επιχείρησης, εξάλλου, σήμαινε ανθρώπινες απώλειες και φυσίγγια που θα σπαταλούνταν. Το κέντρο Θεσσαλονίκης το Νοέμβριο του 1906, μετά την επίθεση του Άγρα¹⁹ στο Ζερβοχώρι, ζήτησε από το Υπουργείο Εξωτερικών την αποστολή μυδραλιοβόλων Χότσκις, ώστε να είναι εφικτή η επίθεση από μακριά²⁰. Δυστυχώς, τίποτε από αυτά τα σχέδια δεν ευοδώθηκε. Η κρατική πρωτοβουλία αφέθηκε στην φιλοτιμία της ιδιωτικής κι έτσι αρκετοί αντάρτες αγόραζαν με δικά τους έξοδα Μάνλιχερ.

Δεν ήταν όμως μόνον οι αντικειμενικές δυσκολίες που δυσχέραιναν το έργο των ανταρτών. Εκτός από το εχθρικό περιβάλλον, τους κομιτατζήδες, τις οθωμανικές αρχές και την ευρωπαϊκή διπλωματία είχαν να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες του καιροσκοπισμού των ελληνικών εφημερίδων. Είναι αλήθεια, βέβαια, ότι οι ετοιμασίες για την αποστολή σωμάτων στη Μακεδονία κάθε άλ-

18. ΑΥΕ/ΚΥ/1906/ΑΑΚ/Δ Αλληλογραφία Καλαποθάκη. Σώμα Καρατάσου, Κέντρο Β2 προς Κέντρο Α3, Δεκεμβρίου 1906.

19. Πρόκειται για τον Ανθυπολοχαγό Σαράντο Αγαπηνό από τους Γαργαλιάνους Μεσσηνίας. Το Σεπτέμβριο του 1906 έφτασε στη λίμνη Γιαννιτσών επικεφαλής ανταρτικού σώματος. Τον Ιούνιο του 1907 συναντήθηκε με τους βοεβόδες Ζλατάν και Κασάπτσιε για να συζητήσουν δυνατότητες συνδιαλλαγής. Αιχμαλωτίζεται από τους Βουλγάρους, διαπομπεύεται στα χωριά της περιοχής και απαγχονίζεται κοντά στο χωριό Βλάδοβο (νυν Άγρας).

20. ΑΥΕ/1906/ΚΥ/ΑΑΚΔ, Αλληλογραφία Καλαποθάκη. Σώμα Καρατάσου, Β2 προς Κέντρον Α, 26 Νοεμβρίου 1906.

λο παρά μυστικά γίνονταν. Οι αθηναϊκοί κύκλοι ήταν πλήρως ενήμεροι καθώς συχνά και οι ίδιοι οι αναχωρούντες δεν φρόντιζαν να κρύψουν τις προθέσεις τους. Ο Κορομηλάς το φθινόπωρο του 1906 ανακοίνωσε στο Υπουργείο Εξωτερικών ότι η ιδιότητα του Δεμέστιχα έγινε γνωστή ακόμη και στους καβάσηδες του προξενείου και ομολογούσε πως, αφού μέσα σε χρονικό διάστημα 5 ημερών από την αναχώρησή του δεν μπόρεσε να καλυφθεί, απέβαινε επικίνδυνη η άφιξή του και πως ο ίδιος είχε σοβαρούς ενδοιασμούς. Οι αθηναϊκές εφημερίδες, εξάλλου, δεν τηρούσαν την αμυδρότητα σχετικά με τις επιχειρήσεις που διεξάγονταν στη Μακεδονία. Η εφημερίδα «Εμπρός» του Δημήτριου Καλαποθάκη στοχεύοντας στην αύξηση της πολιτικής του επιρροής και στην αύξηση των πωλήσεων των φύλλων της εφημερίδας δημοσίευε ειδήσεις από την Μακεδονία, όπως και η εφημερίδα «Πατρίς» μαζί με φωτογραφίες των Ελλήνων ανταρτών. Η πολιτική που ακολουθούσαν οι εφημερίδες εξέθετε το ελληνικό κράτος στην οθωμανική κυβέρνηση και τις κυβερνήσεις των ευρωπαϊκών κρατών, οι οποίες πίεζαν για λήξη των εχθροπραξιών στην Μακεδονία και την επιβολή των μεταρρυθμίσεων. Οργανισμένο το κέντρο Θεσσαλονίκης μετά την επίθεση του Άγρα στην καλύβα Ζερβοχωρίου, έγραφε προς το Υπουργείο Εξωτερικών «...Σχετικώς με Άγραν είδον εις "Πατρίδα" της 7 Δεκεμβρίου περιγραφήν της συμπλοκής εν η πλην των άλλων εδίδοντο τα χαρακτηριστικά του αρχηγού Τέλλου Άγρα "ευρισκομένου ήδη εις ασφαλές μέρος". Δεν δύναται τέλος να τεθή φραγμός παρά της Κυβερνήσεως ή ταύτης μη ούσης επαρκούς δια ξύλου εις την προδοτικήν ταύτην ελαφρότητα; Δια των διδομένων πληροφοριών περί αναστήματος, ηλικίας κ.τ.λ. ίδια δε περί των πληγών του παρέχεται πολύτιμος υπηρεσία εις την τουρκ. αστυνομία»²¹.

Επιπρόσθετες δυσκολίες στην ομαλή διεξαγωγή της δράσης επέφεραν οι διαφωνίες ανάμεσα στους αρχηγούς των σωμάτων ως προς το θέμα των διακαιοδοσιών. Η λίμνη αποτελούσε ένα φυσικό κρησφύγετο των σωμάτων ξηράς από τη Νάουσα και τη Καρατζόβα ακόμη και τον Όλυμπο, τα οποία κατέφευγαν σ' αυτήν όταν ο τουρκικός στρατός διενεργούσε εκτεταμένες έρευνες. Άμεση συνέπεια ήταν τα φιλοξενούμενα σώματα να δρουν αυτόβουλα και να δυσκολεύουν το έργο των σωμάτων της λίμνης. Για να αντιμετωπιστεί η κατάσταση το Φθινόπωρο του 1906 το κέντρο Θεσσαλονίκης όρισε τον σχη-

21. ΑΥΕ/ΚΥ/1906/ΑΑΚ/Δ, Αλληλογραφία Καλαποθάκη. Σώμα Καρατάσου, Κέντρο Β2 προς Κέντρο Α, 11 Δεκεμβρίου 1906.

ματισμό 3 σωμάτων: Κάλα²², Νικηφόρου, Άγρα. Τη γενική αρχηγία είχε αναλάβει ο Κάλας, ο οποίος διορίστηκε και Φρούραρχος. Δυστυχώς ήδη από την άφιξη των σωμάτων επήρθε ασυμφωνία, καθώς ο Δεμέστιχας επέδειχνε τάσεις απόλυτης ανεξαρτησίας. Ένα μήνα αργότερα το Κέντρο Θεσσαλονίκης έγραφε προς το Υπουργείο Εξωτερικών: «Το μάλλον δυσάρεστον εν τη λίμνη είναι η ασυμφωνία των δύο αρχηγών, του Νικηφόρου μη αναγνωρίζοντος Φρουραρχείον, ως μας διεβεβαίου Σφέτσος²³, ελθών χθες εκ της λίμνης. Φοβούμαι μήπως η ασυμφωνία των αρχηγών, η τάσις του Τόμπρου²⁴ εις το ν' αναδειχθή αρχηγός ιδίου σώματος, απογοητεύσουν τον Κάλαν αν και ουδεμία τοιαύτην εξεδήλωσεν υπόνοιαν και τότε θα είναι εις άκρον επιζήμιον. Να έχωμεν μέχρι τούδε δαπανήσει 1.000 λίρας δια τα δύο αυτά σώματα και ακόμη να ευρισκώμεθα εις το στάδιον των δικαιοδοσιών. Ο Άγρας συμπλέκεται εις το Ζερβοχώρι εντός της λίμνης της δικαιοδοσίας του Κάλα και ούτος ουδεμίαν γνώσιν λαμβάνει. Οπωσδήποτε η κατάσταση είναι ανώμαλος υπό την έποψιν των δικαιοδοσιών»²⁵. Το θλιβερό είναι πως ενώ και οι τρεις αρχηγοί είχαν καλές προθέσεις, αδυνατούσαν να συλλάβουν την ανάγκη οργάνωσης και πειθαρχίας προκειμένου να επιτευχθεί σημαντική πρόοδος της ελληνικής δράσης. Αντ' αυτού προσπαθούσαν μεμονωμένα να φέρουν σε πέρας τις επιχειρήσεις τους όσο καλύτερα μπορούσαν.

Την φορτισμένη κατάσταση στη λίμνη περιέπλεκε περισσότερο και η παρουσία του Αντωνάκη του γιατρού. Πρόκειται για μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα που αρχικά κέρδισε την εμπιστοσύνη του κέντρου Θεσσαλονίκης, καθώς τον θεωρούσε τον πλέον απαραίτητο διαμεσολαβητή των Ελλήνων με τους Τούρκους μπέηδες της περιοχής. Οι διαμαρτυρίες των ανταρτών, όμως, και ο πιεστικός τρόπος με τον οποίο ο Αντωνάκης ζητούσε ανταλλάγματα για τις υπηρεσίες που προσέφερε σύντομα έπεισαν το Κέντρο πως θα έπρεπε να

22. Ψευδώνυμο του Συνταγματάρχη Πεζικού Κωνσταντίνου Σάρρου. Γεννήθηκε το 1864 στην Αρκαδία. Συμμετείχε στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, στο Μακεδονικό Αγώνα, στους Βαλκανικούς Πολέμους και στην Μικρασιατική Εκστρατεία. Απεβίωσε το 1922.

23. Πρόκειται για τον Υπίατρο Ιωάννη Παπαβασιλείου, ο οποίος υπηρέτησε ως διευθυντής του ελληνικού σχολείου Γιαννιτσών.

24. Ο Γ. Τόμπρος (καπετάν Ρουπακιάς) γεννήθηκε στις Κυδωνιές Μ. Ασίας το 1878. Συμμετείχε στο Μακεδονικό Αγώνα με περιοχή δράσης την Κεντρική και τη Δυτική (1907) Μακεδονία. Πήρε μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους. Αποστρατεύτηκε το 1926 με το βαθμό του Συνταγματάρχη.

25. ΑΥΕ/ΚΥ/1906/ΑΑΚ/Δ Αλληλογραφία Καλαποθάκη. Σώμα Καρατάσου, Κέντρον Β3 προς Κέντρον Α, 23 Νοεμβρίου 1906.

είναι επιφυλακτικό απέναντί του. Πράγματι ο γιατρός αναμιγνυόταν παντού, έπλεκε ίντριγκες και διέβαλε όσους θεωρούσε ότι απειλούσαν τη θέση του. Παράδειγμα αποτελεί η συνεχής συκοφαντία του Καβοντόρου²⁶ το Μάιο του 1906, η οποία ενόχλησε το προξενείο σε βαθμό που να ομολογεί πως ο γιατρός είχε υπερβεί τα όρια, καθώς την παραμικρή ενέργεια του αξιωματικού προσπαθούσε να την παραστήσει ως επιβλαβή²⁷. Δημιουργούσε διαρκώς προσκόμματα και συχνά οι ενέργειές του συντελούσαν στην επικράτηση απειθαρχίας. Το Προξενείο Θεσσαλονίκης τον Ιούλιο του 1906 ενημέρωνε το Υπουργείο Εξωτερικών πως «Ο Ματαπάς ήτο δυσηρεστημένος με τον ιατρόν επειδή την προσεχή άφιξιν αρχηγού (Κλάπα²⁸) είχε κοινολογήσει προς τα παιδιά και επομένως έχασεν απέναντι τούτων το κύρος του. Το αληθές είναι ότι με όλα αυτά το είδος υπηρεσίας αυτό φαίνεται ότι κουράζει και τους μάλλον ισχυράς θελήσεως ανθρώπους ως ο Ματαπάς και ήδη ζητεί να φύγη»²⁹.

Μετά το θάνατο του Άγρα είναι καταφανής η κόπωση των ελληνικών σωμάτων, η οποία σε συνδυασμό με την προετοιμασία των Τούρκων για γενική εκκαθάριση της λίμνης, ανέστειλε σοβαρά τη δράση. Τον Απρίλη του 1907 ο τουρκικός στρατός με πυροβολικό εκκαθάρισε τη λίμνη από τα ελληνικά και τα βουλγαρικά σώματα. Το σώμα του Χαράλαμπου Παπαγακή³⁰ (Αγραφιώτη) που προοριζόταν για τη λίμνη πήγε αρχικά στο Ρουμλούκι και από τον Οκτώβρη του ίδιου έτους εγκαταστάθηκε στο διαμέρισμα Νάουσας. Το σώμα Ιωάννη Γαρέζου³¹ (Λέφα) έμεινε στα παραλίμνια χωριά. Στη λίμνη δρούσε το σώμα του Γκόνου Γιώτα.

Με την ανακήρυξη του Συντάγματος έληξε τυπικά ο Μακεδονικός Αγώνας. Μετά το 1908 η ελληνική πλευρά προσανατολίστηκε στην ενοικίαση βοσκοτό-

26. Ψευδώνυμο του Ανθυπολοχαγού Πεζικού Ρήγα Σταύρου.

27. ΑΥΕ/ΚΥ/1906/ΑΑΚ/Δ, Αλληλογραφία Καλαποθάκη, Σώμα Καρατάσου, Προμηθεύς προς Κέντρο Αθηνών, 9 Μαΐου 1906.

28. Πρόκειται για τον Ανθυπολοχαγό Πεζικού Γεώργιο Μακρόπουλο.

29. ΑΥΕ/ΚΥ/1906/ΑΑΚ/Δ, Αλληλογραφία Καλαποθάκη, Σώμα Καρατάσου, Προμηθεύς προς Κέντρο Αθηνών 15 Ιουνίου 1906.

30. Γεννήθηκε στην Ευρυτανία το 1867. Συμμετείχε στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, στο Μακεδονικό Αγώνα, στους Βαλκανικούς Πολέμους. Αποστρατεύτηκε το 1912 με το βαθμό του Συνταγματάρχη Πεζικού.

31. Γεννήθηκε το 1874. Συμμετείχε στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, στο Μακεδονικό Αγώνα, στους Βαλκανικούς Πολέμους, στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και στην Μικρασιατική Εκστρατεία.

πων και αγρών από τους πατριαρχικούς και στη λειτουργία ελληνικών καταστημάτων, στον προσηλυτισμό Βουλγάρων αρχηγών και την στελέχωση των τουρκικών τσιφλικιών με αντάρτες, οι οποίοι με την ιδιότητα του εργάτη, εύρισκαν ασφαλές καταφύγιο την ημέρα. Ο καπετάν Γκόνοσ Γιώτας, επίσης, συνέχιζε να δρα στη λίμνη, να μάχεται τους Βουλγάρους, να περιτρέχει τα χωριά και να τα εμπνυχώνει³². Η διανομή, εξάλλου, 200 όπλων στους πατριαρχικούς χωρικούς στα 1909 εξύψωσε το ηθικό των κατοίκων.

Συμπερασματικά η βουλγαρική οργάνωση, η οποία είχε προηγηθεί, είχε ως συνέπεια την εξεύρεση ερεισμάτων στους πληθυσμούς αρκετών παραλίμνιων χωριών και την αποθάρρυνση των κατοίκων να προβάλουν αντίσταση. Επιτακτική ανάγκη αποτελούσε, επομένως, η ανάληψη της ένοπλης δράσης από τα ελλαδικά σώματα - τουλάχιστον αρχικά. Οι Ελλαδίτες αντάρτες κλήθηκαν να πολεμήσουν σ' έναν άγνωστο γι' αυτούς, αλλά ήδη γνωστό στους αντιπάλους Βούλγαρους και Τούρκους, χώρο. Η άγνοια του χώρου - η οποία υπερνικήθηκε χάρη στην πολύτιμη συμβολή του Γκόνοσ - και η έλλειψη ερεισμάτων, αποτέλεσε για τους Ελλαδίτες αντάρτες το κυριότερο μειονέκτημα έναντι των αντιπάλων Βουλγάρων και Τούρκων, καθώς αδυνατώντας να καταφεύγουν στα χωριά, αναγκάζονταν να παραμένουν διαρκώς στο ανθυγιεινό περιβάλλον της Λίμνης. Η απροθυμία των κατοίκων, εξαιτίας της βουλγαρικής τρομοκρατίας να παρέχουν υλική βοήθεια και ανθρώπινο δυναμικό στα ελληνικά σώματα δυσχέραινε την δράση, καθώς σύντομα διαπιστώθηκε η αδυναμία επιτήρησης του επιχειρησιακού χώρου. Η έλλειψη κατάλληλου εξοπλισμού, εξάλλου, στερούσε από τους αντάρτες τη δυνατότητα μεγάλων επιχειρήσεων και εκγύμνασης των ντόπιων, ώστε να δημιουργηθούν ετοιμοπόλεμα σώματα γηγενών Μακεδόνων. Είναι αλήθεια ότι στον τομέα εκγύμνασης των κατοίκων τα ελληνικά σώματα σημείωσαν σταδιακά επιτυχία, έως ότου το νεοτουρκικό καθεστώς ανέκοψε το εγχείρημα. Οι διαμάχες των αρχηγών της λίμνης φόρτιζαν αρνητικά τη διεξαγωγή του αγώνα και είχαν άμεσες συνέπειες στο ηθικό των ανταρτών και των χωρικών.

Το Προξενείο Θεσσαλονίκης, συντονιστής της ελληνικής δράσης στον Βάλτο, είχε ν' αντιπαλαίψει σωρεία προβλημάτων τόσο στο εσωτερικό μέτωπο όσο και στο εξωτερικό. Με υπομονή και επιμονή πίεζε το ελληνικό κράτος να εγκρίνει τις απαιτούμενες δαπάνες, φρόντιζε για τις ανάγκες των σωμάτων,

32. Αρχείο Π. Δαγκλή, Φάκελλος 22. Τοπικά Κέντρα 1908-1909, Έκθεσις των γεγονότων και της καταστάσεως εν τη περιφερεία Θεσσαλονίκης κατά την πρώτην τετραμηνίαν του 1909.

νουθετούσε τους δυσσαρεστημένους οπλαρχηγούς και προλάμβανε χωριστικές τάσεις των ευπόρων Ελλήνων Μακεδόνων που οφείλονταν σε κομματικές έριδες. Επιπλέον, εξαιτίας του καιροσκοπισμού των ελληνικών εφημερίδων εκτίθονταν στις οθωμανικές αρχές και στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, οι οποίες πίεζαν για την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων και την λήξη των εχθροπραξιών. Ο Έλληνας Πρόξενος θεωρήθηκε υπεύθυνος για τις ταραχές στην Μακεδονία με αποτέλεσμα να χάσει σταδιακά το κύρος του και να μειονεκτεί έναντι των ευρωπαίων και μη συναδέλφων του.

Δεν θα πρέπει, ωστόσο, να παραβλέψει κανείς πως η τετράχρονη ελληνική δράση στον Βάλτο αποτέλεσε τροχοπέδη στην απόλυτη κυριαρχία του βουλγαρικού κομιτάτου. Σε συνδυασμό με τις εσωτερικές συγκρούσεις στη βουλγαρική παράταξη παρατηρείται μετά το 1908 μια σταδιακή αύξηση της ελληνικής επιρροής στους κατοίκους της περιοχής.

Ίσως με την ανακοίνωση να δόθηκε μια διαφορετική πραγματικότητα από εκείνην που αρκετοί από εμάς είχαμε πλάσει με τη φαντασία μας διαβάζοντας τα έργα της Πηνελόπης Δέλτα. Σκοπός, όμως, της παρούσας εργασίας είναι μέσα από μια ψύχραιμη ανάγνωση της προξενικής αλληλογραφίας να παρουσιαστούν οι δυσκολίες που ο ελληνικός αγώνας αντιμετώπισε στην περιοχή του Βάλτου.